

O NOVOHEGELOVSKÉJ KONCEPCII VZŤAHOV

J. SZYMURA: Relacje w perspektywie absolutnego monizmu F. H. Bradleya. (Vzťahy z perspektívy absolútneho monizmu F. H. Bradleyho.) Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1990, 209 s.

Patrím k čitateľom, ktorí sa v končinách Hegelových a hegelovských textov vždy strácali ako cudzinec v neznámom a záhadnom meste, v ktorom sa podchvíľou menia názvy ulíc a oznamy, dopravné značky a signalizačné zariadenia iba zavádzajú a mätú. Na križovatkách a priechodoch svieti zelené svetlo súčasne s červeným, orientačné tabule prikazujú odbočiť tam, kde treba pokračovať v priamom smere alebo odbočiť vpravo, keď treba vľavo, a naopak; na niektorých miestach sľubujú priechod slepou uličkou a často sú nečitateľné alebo mnohoznačné, takže napokon vôbec neviete, kde ste a kam kráčate. Niekedy máte pocit, že ich autori si z vás strieľajú, hoci je všeobecne známe, že to myslia smrteľne vážne, a som pevne presvedčený, že je to tak.

Na jar r. 1990 vyšla na krakovskej univerzite v edícii *Rozprawy habilitacyjne* monografia, ktorá sa síce kriticky a uvážlivo, no celkom jednoznačne hlási k Hegelovmu odkazu, a predsa je celkom iná ako práce hegelovskej proveniencie, ktoré som čítal alebo sa aspoň pokúšal čítať predtým. Jej autor, poľský filozof J. Szymura, ktorý debutoval v r. 1982 knižkou *Język, mowa i prawda w perspektywie fenomenologii lingwistycznej J. L. Austina*, ju totiž napísal jazykom skrz-naskrz nehegelovským [ak nerátam používanie niektorých termínov, bez ktorých sa v práci nadväzujúcej na Hegelovu filozofiu vôbec nemožno zaobísť]. Je to jazyk ovládaný snahou vecí a problémy skôr vyjsňovať

než zahmlievať, i keď J. Szymura podľa všetkého zastáva názor, že táto snaha — ktorá tu nemá nič spoločného s úsilím o formalizáciu — má svoje hranice a azda aj isté nevýhody. Jazyk, štýl i obsah Szymurovej práce neurčovala iba jej hlavná téma, ale aj pre poľskú filozofiu príznačná solídna logická kultúra (ktorou poľskí filozofi prevyšovali svojich kolegov v susedných krajinách i v dobách najvulgárnejšieho dogmatizmu) a do istej miery aj diela niektorých analytických filozofov, s ktorými Szymura niekde súhlasí, inde zase polemizuje, ale podľa možnosti v ich jazyku a pomocou ich vlastných analytických prostriedkov.

Predmetom Szymurovej monografie je koncepcia vzťahov rozvinutá na prelome 19. a 20. stor. anglickými novohegelovcami na čele s F. H. Bradleyom — hlavným predstaviteľom a pôvodcom istého variantu hegelovskej filozofie, ktorý sa nazýva *absolútnym monizmom* [z ďalších novohegelovcov spomeňme aspoň B. Bosanqueta, H. H. Joachima a B. Blansharda]. B. Russell ju nazval koncepciou vnútorných vzťahov a charakterizoval ju takto: „Podľa koncepcie vnútorných vzťahov každý vzťah medzi dvoma členmi vyjadruje v prvom rade ich vnútorné vlastnosti a pri konečnej analýze predstavuje vyjadrenie vlastností celku, ktorý tieto členy utvárajú“ [1, s. 56]. Absolútny monizmus vyplýva podľa B. Russella z predpokladu [ktorý nazval *axiómou vnútorných vzťahov*], že „každý vzťah je

určený povahou členov späťých týmto vzťahom“ (1, s. 58).

Koncepcia vnútorných vzťahov sa stala terčom ostrej kritiky zakladateľov analytickej filozofie B. Russella a G. E. Moora, na ktorých nadviazali aj iní filozofi. B. Russell, stúpenec pluralizmu a koncepcie vonkajších vzťahov, útočil najmä proti monizmu novohegelovcov, kým G. E. Moore proti ich idealizmu.

J. Szymura sleduje peripetie polemiky medzi novohegelovcami a analytickými filozofmi a snaží sa zrekonštruovať a vyjasniť základné idey absolútneho monizmu (ktoré sa v sporoch neraz dezinterpretovali), pričom sa koncentruje najmä na teóriu vnútorných vzťahov. Obsah Szymurovej knihy, priam nabitej rozmanitými rozbormi a čiastkovými skúmaniami, je veľmi bohatý. Na malej rozlohe recenzie ho môžem čitateľovi priblížiť iba v hrubých črtách.

Okrem úvodu a záveru má práca päť častí. Prvá časť začína analýzou a kritikou teoreticko-množinového vymedzenia vzťahu, podľa ktorého vzťah je nejaká množina usporiadaných n-tíc, t. j. relácia. J. Szymura sa v nej zaoberá aj explikáciou pojmu vzťah v sémantike možných svetov, všíma si niektoré problémy späté s identitou a rozdielom a skúma zástoť intuitívneho pojmu vzťah pri formálno-logickom vymedzení relácie. V závere tejto časti sa odlišuje forma vzťahu od jeho obsahu (ktorý sa vraj vymyká z dosahu formalizácie) a formálne vzťahy od reálnych a vyslovuje sa istá pochybnosť o možnosti uspokojujúcej definície vzťahu.

V druhej časti sa pojem vzťahu analyzuje na pozadí sporu o univerzáliá. Východiskom skúmania je Russellovo chápanie vzťahu v rámci jeho logického atomizmu, proti ktorému J. Szymura kladie novohegelovskú koncepciu konkrétnych univerzálií. V tom-

to kontexte sa rozvíja aj problematika vnútorných vzťahov, o ktoré autor zaviedol už v úvode pri objasňovaní metódy a predmetu svojej práce. Po podrobnom rozbere novohegelovskej koncepcie konkrétnych univerzálií a Wittgensteinovho chápania významu autor prichádza k zaujímavému záveru, že konkrétna všeobecnosť novohegelovcov je vlastne to isté ako Wittgensteinov rodinný význam (v každom prípade sa dá ním explikovať). Tento záver sa uplatňuje aj pri významovej analýze vzťahových predikátov: význam každého predikátu vraj má — ako konkrétna všeobecnosť — charakter rodinného významu (s. 55). J. Szymura ide dokonca ďalej a tvrdí, že *každý výraz* má rodinný význam (s. 13). V poslednom odseku tejto časti sa skúmajú nedostatky koncepcie, podľa ktorej vzťahy sú abstraktné univerzáliá jestvujúce samy osebe a nezávisle od predmetov vstupujúcich do týchto vzťahov.

Nasledujúca časť je najkratšia. J. Szymura v nej hľadá odpoveď na otázku, či termíny „vzťah“ a „relácia“ (ktoré sa tu podistým chápu ako synonymné) majú tiež rodinný význam. Prikláňa sa k záveru, že majú, čo sa snaží ukázať aj v nasledujúcich častiach práce.

Veľa miesta v najobsiahlejšej štvrtej časti práce zaberá analýza Russellovej interpretácie výrazu „vnútorný vzťah“. V polemike s novohegelovcami Russell Bradleymu vyčítal, že príliš lipne na tradičnej aristotelovskej logike a že redukuje vzťahy na vlastnosti. J. Szymura poukazuje na nemožnosť tejto redukcie a snaží sa doložiť stanovisko, že Russellova výčitka je neopodstatnená. Upozorňuje tiež na neudržateľnosť reistickej redukcie vzťahov na predmety, ktoré do vzťahu vstupujú. Bradleyho chápanie vzťahov bolo vraj veľmi blízke Fregeho kontextualizmu. A. Manser, ktorý na

to poukázal, charakterizoval túto prí-
buznosť takto: výrok „predmety sú vo
vnútorných vzťahoch“ značí viac-me-
nej to isté ako veta „mená predmetov
a vzťahov nadobúdajú určitý význam
až v kontexte výroku; samostatný, od
kontextu nezávislý význam nemajú“.
Inak povedané, vnútorný vzťah jestvu-
je iba v rámci celku, vnútri kontextu,
z ktorého sa potom vyníma, ale aj
deformuje abstrakciou. Takto chápa-
ný vnútorný vzťah v konečnom dôsled-
ku splyva s absolútnom. Na s. 185 J.
Szymura píše: „analýza každého zmys-
lu *internal relation* viedla k záveru,
že vnútorný vzťah možno pochopiť vý-
lučne ako Absolútno v jednote všet-
kých jeho prejavov“. A pretože abso-
lútno je pojmovovo neuchopiteľné, vnú-
torná relácia je v podstate nepochop-
iteľná. Z toho vyplýva celý rad pa-
radoxných dôsledkov, ktoré si J. Szy-
mura veľmi dobre uvedomuje, ale ne-
zavrhuje, pretože zastáva názor, že
netreba rezignovať na každú teóriu,
ktorá nie je konzistentná (s. 185). Ne-
protirečivosť je podľa neho ideál, o
ktorý sa treba usilovať, no treba tiež
vidieť, že tento ideál je pre človeka
vzhľadom na obmedzenosť jeho za-
loženia nedosiahnuteľný. F. H. Brad-
ley prišiel k záveru, že neprotirečivú
skutočnosť nemožno pochopiť neproti-
rečivo, a J. Szymura s ním súhlasí.
Svoj súhlas ospravedlňuje poukazom
na to, že uvedomenie si hraníc rozu-
mu je rozumnejšie ako nerozumná vie-
ra v neho.

V sporoch medzi novohegelovca-
mi a analytickými filozofmi sa vyno-
rilo niekoľko precizácií hmlistého poj-
mu vnútorný vzťah, ktorým operoval
F. H. Bradley a jeho prívrženci. V pia-
tej časti monografie J. Szymura ana-
lyzuje niektoré z nich. Osobitnú po-
zornosť venuje Moorovej, Ayerovej,
Rylovej a kauzálnej explikácii vnútor-
ného vzťahu a skúma isté ťažkosti a

problémy, ktoré z týchto explikácií
vyplývajú.

V závere práce obhajuje už na-
značený názor, podľa ktorého para-
doxnosť teórie vnútorných vzťahov nie
je dôvodom pre jej odmietnutie. Au-
tor sa tu prihovára za „prijatie para-
doxu“, aké nachádzame v parakonzis-
tentnej logike.

Dúfam, že aj z náznakov, na kto-
ré som sa musel obmedziť, je zrejmé,
že Szymurova monografia je veľmi
zaujímavá, podnetná a originálna. Jej
pôvodnosť netkvie len v nehegelov-
skom štýle spracovania hegelovskej
problematiky, ale aj v hľadaní a ob-
javovaní nových súvislostí, ktoré au-
torom odchovaným na tradičnej he-
gelovskej literatúre nevyhnutne uni-
kali. Osobitne treba oceniť skutočnosť,
že J. Szymura odolal zvodom hege-
lovského žargónu a že podnety pre
rozvíjanie racionálneho jadra hege-
lovskej filozofie hľadá a nachádza aj
mimo nej. Pretože nepatrí k autorom,
ktorí sa skrývajú za dymovú clonu
temného pojmoslovía, je, samozrejme,
zraniteľnejší. Ale väčšou zraniteľnos-
ťou autora sa tu vykukuje hlbšia prie-
zračnosť problematiky a šľubnejšie
predpoklady jej ďalšieho rozvoja. Po-
kúsím sa túto priezračnosť trochu vy-
užiť a poukázať na niektoré slabšie
miesta Szymurovej knihy a koncepcie.

Hoci J. Szymura správne upozor-
ňuje na neadekvátnosť teoreticko-mno-
žinovej explikácie intuitívneho pojmu
„vzťah“, sám explikát, t. j. reláciu, ne-
správne stotožňuje s usporiadanou dvo-
jicou (s. 20). Nemožno súhlasiť ani
s tým, že podľa intenzionálneho vy-
medzenia vzťah je súbor množín, kto-
ré mu zodpovedajú v jednotlivých mož-
ných svetoch ako jeho rozsahy v nich
(s. 25). Čím by sa potom líšil vzťah
byť starší od vzťahu byť mladší, keď
súbory rozsahov zodpovedajúcich tým-
to vzťahom v možných svetoch sú i-
dentické?

Na s. 59 J. Szymura explikuje vzťah ako súbor či skôr celok (ogól) predmetov pospájaných určitým spôsobom. Vzťah sa tu prezentuje ako *konkrétne* všeobecnosť a exemplifikácia — t. j. vzťah medzi konkrétnymi prípadmi vzťahu a vzťahom samým — ako vzťah časti k celku. Uvedené určenie vzťahu nepovažujem za najšťastnejšie, lebo je úzke (nezahŕňa napr. vzťahy medzi číslami a inými abstraktnými entitami, ktoré nemožno z vedy vyhostiť ani redukovať na konkrétne predmety), a keď ho domyslíme do dôsledkov, narazíme na nejasnosti, ktoré ho značne sponchybňujú.

Vezmime si napr. vzťah byť ťažší. Podľa Szymurovho vymedzenia tento vzťah je celok predmetov pospájaných určitým spôsobom. Je týmto vzťahom sám celok alebo dvojica zložená z celku a spôsobu pospájania? Ak je ním sám celok, tak vzťah byť ťažší neodlišíme od vzťahu byť ľahší, do ktorého vstupujú tie isté predmety. Nesmieme totiž stratiť zo zreteľa skutočnosť, že predmety konkrétneho celku sú vždy pospájané viacerými spôsobmi (napr. už preto, že k danému spôsobu pospájania vždy existuje k nemu inverzný spôsob). Ak je týmto vzťahom dvojica, treba určiť, či táto dvojica je množina obsahujúca celok a spôsob pospájania ako svoje prvky alebo je to usporiadaná dvojica zložená z týchto dvoch prvkov alebo nejaká iná entita. Navyše treba určiť, čo je spôsob pospájania. Je to relácia alebo vzťah v zmysle intenzionálnej sémantiky či niečo iné?

Zo Szymurovej charakteristiky exemplifikácie (s. 59) a z jeho stotožnenia vnútorného vzťahu s absolútnom (s. 185) súdim, že uprednostňuje určenie, podľa ktorého vzťahom je sám celok. Na druhej strane, zmienka o spôsobe pospájania v samom vymedzení vzťahu na s. 59 svedčí o tom, že J. Szymura si chtiac-nechtiac uvedomil

isté úskalia tohto určenia, a preto k celku pridal spôsob pospájania. Nie je to však vymedzenie, ktoré by vyhovovalo jeho zámeru vymedziť vzťah ako *konkrétne* univerzálium, pretože ak dvojicu vymedziť ako množinu alebo usporiadanú dvojicu, jeho vzťah nebude konkrétna, ale abstraktná entita, a ak sa mu aj podarí — neviem však, ako — zbaviť inkriminovanú dvojicu abstraktnosti, zostanú mu trampoty so spôsobom pospájania, ktorý sa sotva dá „konkretizovať“, ani nehovoriac o neľahkej otázke, čo je celok.

Vymedzenie vzťahu ako dvojice zloženej z celku a spôsobu pospájania jeho prvkov by nebolo adekvátne ani vtedy, keby Szymurovi nezáležalo na tom, či to je konkrétna alebo abstraktná entita. Vyplývajú z neho dva neintuitívne dôsledky. Nech (C, S) je vzťah zložený z celku C a spôsobu pospájania jeho prvkov S . Vzťahy zložené z rôznych celkov alebo z rôznych spôsobov pospájania sú zrejme rôzne. Ak $C_1 \neq C_2$, tak celok C_1 nemožno usporiadať tým istým vzťahom ako celok C_2 , lebo $(C_1, S) \neq (C_2, S)$ pri každom spôsobe pospájania S , čo je neintuitívne. Neprijateľnosť tohto dôsledku je očividná najmä v prípadoch, keď jeden z celkov C_1, C_2 je časťou druhého.

Druhý dôsledok nie je taký príkry. Ide o to, že v úvahách o vzťahoch $(C, S_1), (C, S_2), \dots$ medzi predmetmi jedného celku C prvá zložka je vlastne redundantná, lebo o identite vzťahu tu rozhoduje iba jeho druhá zložka, takže vzťah sa redukuje na spôsob pospájania prvkov celku C . V stručnom zhrnutí možno teda konštatovať, že jeden vzťah sa nikdy neexemplifikuje v dvoch rôznych celkoch, a rôzne vzťahy medzi prvkami toho istého celku sa redukujú na spôsob pospájania jeho prvkov.

Myslím, že pri riešení nejedného problému by bol autorovi značne po-

mohol hlbší ponor do intenzionálnej logiky a jej sémantiky. Bolo by však navyše žiadúce dôsledne rozlišovať medzi vzťahmi v zmysle istých konceptuálnych prostriedkov a väzbami, spojeniami v realite, ktorých sa kognitívne zmocňujeme pomocou týchto prostriedkov. Táto diferenciácia mi chýba nielen v Szymurových úvahách, ale aj v polemike medzi analytickými filozofmi a novohegelovcami. Zdanlivo obidve strany hovoria o tom istom, dokonca sa domnievajú, že je to tak, ale skutočnosť je podľa môjho názoru celkom iná: kým vzťahy, o ktorých hovoria analytickí filozofi, sú zväčša abstraktné entity z konceptuálnej oblasti (ktoré jedni povyšujú na platónske idey a druhí „degraduujú“ na zložky reality), vzťahy novohegelovcov sú skôr reálne väzby v skutočnosti (preto novohegelovci i Szymura toľko zdôrazňujú *konkrétnosť* univerzálií). Vzťahy v prvom zmysle budem nazývať jednoducho *vzťahmi* a vzťahy v druhom zmysle — *väzbami*. Medzi vzťahmi a väzbami jestvujú veľmi významné rozdiely. Kým tie prvé konštruujeme, tie druhé skôr objavujeme. Vzťahy existujú aj mimo spojenia s nejakými argumentmi, ba aj vtedy, keď nejestvujú argumenty, s ktorými by utvárali pravdivý súd, zatiaľ čo väzby existujú iba s argumentmi, ktoré spájajú. Každá väzba je spätá s obrovským (možno nekonečným) množstvom iných väzieb, ktoré musíme odhaľovať empirickým skúmaním, kým súvislosti medzi vzťahmi majú zväčša analytický charakter a závisia od toho, ako vzťahy konštituujeme.

Keď J. Szymura píše o *stosunkoch* či *relacjách*, zvyčajne má na mysli väzby. Nič nenasvedčuje tomu, že by uznával existenciu svojbytnej konceptuálnej oblasti, do ktorej patria vzťahy. Azda preto ich vlastnosti niekedy pripisuje väzbám a vzťahy, o ktorých píše analytickí filozofi, považuje v nie-

ktorých kontextoch za väzby, čo vedie k rôznym nedorozumeniam a hádam aj k problémom navyše. Domnievam sa, že bez rešpektovania svojbytnosti konceptuálnej oblasti a odlíšenia jej prvkov od zložiek, čít, momentov a väzieb v realite, ktoré pomocou týchto prvkov postihujeme (zväčša s istým zjednodušením a skreslením), sa pri riešení niektorých problémov Szymurovej monografie nevyhnutne ocitneme v závoze alebo na scesti.

Podľa jedného z hlavných záverov Szymurovej práce vnútorný vzťah (väzba) je vlastne absolútne vo všetkých jeho prejavoch. Ako vzťah tu vystupuje najväčší celok — absolútne. Ako pri každom vzťahu či väzbe, aj v tomto prípade sa vynára problém ňrnosti vzťahu (určujúcej počet jeho argumentov). Obávam sa, že J. Szymura pri rozvíjaní svojej koncepcie vzťahov nedocenil skutočnosť, že vzťahy či väzby postihujeme v jazyku predikátovými výrazmi s určitou ňrnosťou. Koľkoargumentový vzťah zodpovedá absolútne v našej pojmovej výbave? A koľkoargumentový predikát v jazyku? Je týmto predikátom výraz „absolútne“? Keďže J. Szymura považuje absolútne za pojmovú neuchopiteľnú, môže sa uspokojiť s odpoveďou „neviem“. Potom sa však musíme spýtať, aký pojem sa vlastne skrýva za slovom „absolútne“. Vieme vôbec, o čom pomocou neho hovoríme?

Na záver by som chcel vyjadriť svoj nesúhlas so Szymurovým veľkorysým postojom k nekonzistentným teóriám, ktoré pokladá za nevyhnutné zlo, pochádzajúce z obmedzenosti ľudského rozumu. Myslím, že aj tento obmedzený rozum nás celkom pádne a nedvojzmyselne presviedča o tom, že nekonzistentné teórie, obsahujúce s nejakým výrokom Z aj jeho negáciu non Z, sú nepravdivé. Aký zmysel má zotrvávanie na teóriách, o ktorých a priori vieme, že sú nepravdivé?! Od-

volávanie sa na parakonzistentnú logiku nám v tejto súvislosti sotva pomôže.

Pavel Cmorej

LITERATÚRA

1. RUSSELL, B.: Mój rozwój filozoficzny. Warszawa 1971.

O METODOLÓGII VIED ODINAKIAE A TROCHU INAK

J. T. DESANTI: La Philosophie silencieuse ou critique des philosophies de la science (Tichá filozofia alebo kritika filozofii vedy). Paríž, Editions du Seuil, 1975, 285 s.

Profesor filozofie na Sorbone J. Desanti patrí k popredným súčasným francúzskym filozofom a je známy svojimi prácami v oblasti marxizmu a fenomenológie už i československému čitateľovi (1). Menej známy však bude, aspoň u nás, ako metodológ, špecializujúci sa na filozofiu matematiky, pričom toto je aj jeho hlavná orientácia.¹

Metodologická či epistemologická problematika je ťažiskom i recenzovanej zbierky štúdií a článkov, napísaných v období od r. 1965 do r. 1975 a svedčiacich o mnohostrannej autorovej tvorbe.

Desanti tu vychádza z konštatovania, že došlo k prehĺbeniu rozchodu medzi filozofiou a vedou a že dnešné myslenie sa následkom toho nachádza v stave „tuláctva“, bezdomovstva. Jedným slovom, na rozdiel od minulosti veda už prestala byť vecou filozofie. Otázka, nahodená autorom a na zodpovedanie ktorej čaká i čitateľ, by sa však dala sformulovať ešte inak: či môže hovoriť o vede niekto, kto nie je zároveň vedcom, alebo či v takom prípade môže o nej hovoriť rovnakým spôsobom ako vedec.

Prvá a najdôležitejšia kapitola z celej knihy, nazvaná *O tradičnom vzťahu vied a filozofie*, pojednáva o niektorých „historických formách“

vzťahu, ktorý sa medzitým podľa autorovej mienky od základu zmenil.

„Interiorizácia do Eidos“ by bola prvou takou historickou formou filozofického diskurzu, vzniknutou v starom Grécku a aplikovanou v 7. Platónovom liste na pojem kruhu. Autor doslova preberá tento známy príklad, na ktorom Platón ukazuje, koho treba pokladať za znalca tohto geometrického útvaru a tým aj geometrie.

Ďalšou formou integrácie vedy a filozofie je „interiorizácia do intelektu“ čiže interiorizácia pochopením („interiorisation a l'entendement“) [s. 9 a n.]. Táto forma, umožnená menovite „galileovskou revolúciou“, sa v klasickej podobe vyskytuje u Descarta, Leibniza a Spinozu (ktorého autor pokladá za vrcholný zjav novovekého intelektualizmu) a znamená rozchod s antickou a scholastickou z viacerých hľadísk: kozmologického, logického a metodologického. Tak napríklad z tohto posledného hľadiska: zatiaľ čo taký Aristoteles chcel dosiahnuť koherentnosť svojho výkladu sveta za cenu zväčšovania počtu kategórií, Galilei príde s omnoho jednoduchším modelom, založeným iba na dvoch princípoch: na princípe geometrického poriadku a princípe pojmovej ekonómie [s. 10].

Avšak za zakladateľa modernej

¹ Svedčí o tom i téma jeho habilitačnej práce: Les Idealités mathématiques. Paríž, Editions du Seuil 1968.